

بررسی ارتباط بین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان ایلام)

نوذر قنبری^۱
هابیل حیدرخانی^۲
مسلم رستمی^۳

چکیده

توسعه همه‌جانبه روستایی، در واقع از یک سو بر مشارکت ساکنان محلی، از طریق مذاکره، مشورت و تعامل استوار است که در کی از سهم هر یک از ساکنان را در فرایند توسعه فراهم می‌آورد و از سوی دیگر، شناسایی امتیاز نسبی هر ناحیه را برای طراحی راهبردهای توسعه، مورد توجه قرار می‌دهد. با توجه به اهمیت موضوع، پژوهش حاضر با استفاده از روش میدانی، تکنیک پیمایش، ابزار تحقیق پرسشنامه و نرم‌افزارهای SPSS و AMOS و بر اساس نظریه‌های پاتنام، گیدنز، راجرز و پاکستون به بررسی ارتباط بین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان به عنوان هدف اصلی پرداخت. جامعه آماری این پژوهش، شامل افراد ۱۸ سال به بالای ساکن در روستاهای شهرستان ایلام بود که بر اساس فرمول کوکران، تعداد ۳۶۸ نفر از آنها به عنوان حجم نمونه مورد بررسی قرار گرفت. نتایج تحقیق، حاکی از آن است که بین اعتماد اجتماعی ($P=0/35$)، انسجام اجتماعی ($P=0/31$)، مشارکت اجتماعی ($P=0/42$)، آگاهی اجتماعی ($P=0/23$) و تعامل اجتماعی ($P=0/18$) با توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان، ارتباط مثبت، مستقیم و معناداری وجود دارد. نتایج حاصل از مدل معادله ساختاری AMOS نیز نشان داد که سرمایه اجتماعی بر نگرش روستاییان به توسعه روستایی، تأثیر متوسط رو به بالا (۰/۴۹) دارد.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، توسعه روستایی، اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی.

مقدمه و بیان مسئله

دانشمندان اقتصادی تا چند دهه اخیر، رشد و توسعه اقتصادی یک کشور را مرهون منابع طبیعی می دانستند. پس از آن و طی نیم قرن اخیر، با ظهور نئو کلاسیک ها، تشکیل سرمایه انسانی^۱ نیز مورد نظر قرار گرفت؛ اما کمتر به تعاملات اجتماعی و نقش ارزش ها و فرهنگ و به طور کلی، نهادهای رسمی و غیر رسمی در اقتصاد توجه شد. با به وجود آمدن مکتب «نهاد گرایان جدید» به نقش نهادها و بخصوص سرمایه اجتماعی^۲ در رشد و توسعه یک کشور توجه بیشتر شد؛ به طوری که بانک جهانی از این نوع سرمایه، با عنوان «ثروت نامرئی» یاد کرد. اگر روابط متقابل اجتماعی که فرهنگ، آداب و رسوم، هنجارها، نهادها، شبکه های اجتماعی و ... در چگونگی تشکیل آن نقش دارند، در جهت مثبت، رشد و تکامل یافته باشد، می تواند در تعاملات و مبادلات اقتصادی، باعث کاهش هزینه های مبادلاتی شود و بر سایر انواع سرمایه و در نهایت بر رشد کشور تأثیر بگذارد (صفدری و دیگران، ۱۳۸۷: ۳۹).

در همین راستا امروزه، سرمایه اجتماعی به یک مفهوم بسیار مرسوم، مبدل شده و به صورت شعار روز سیاستمداران و نخبگان دانشگاهی در آمده است. سرمایه اجتماعی، مفهومی چند بعدی در علوم اجتماعی و تأثیر گذار در بسیاری از حوزه های جامعه است که «امروزه در کنار سرمایه های انسانی، اقتصادی و فیزیکی، از آن نام برده می شود. توجه به این نوع سرمایه که در بررسی های اقتصادی و اجتماعی جوامع مطرح شده است، نقطه عطفی در رویکرد نظری در مطالعات توسعه می باشد» (ناطق پور و فیروز آبادی، ۱۳۸۴: ۵۹). سرمایه اجتماعی همچون سرمایه فیزیکی^۳ و سرمایه انسانی (ابزار و آموزش هایی که بهره وری فردی را افزایش می دهند)، به ویژگی های سازمان اجتماعی مانند شبکه ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را تسهیل می کنند. «این نوع سرمایه، سود سرمایه گذاری در زمینه سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی را افزایش می دهد. همواره در جامعه ای که از نعمت سرمایه اجتماعی چشمگیری برخوردار می باشد، همکاری آسان تر است. امروز مسلم است که رسیدن به توسعه، جامعه مدنی^۴، معیارهای جهان شمول و بستری مناسب برای زیست اجتماعی، بدون وجود سرمایه اجتماعی ممکن نیست» (شارع پور و حسینی راد، ۱۳۸۷: ۱۳۲). امروزه، بر جامعه شناسان ثابت شده است که سرمایه اجتماعی یکی از شاخص های رشد و توسعه جوامع به شمار می آید و در غیاب آن، پیمودن راه توسعه دشوار می شود. یکی از حوزه هایی که می تواند متأثر از سرمایه اجتماعی باشد، توسعه روستایی است. توسعه روستایی در ابعاد عینی بیشتر ناظر بر بالابردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه های فقر زدایی، تغذیه، بهداشت، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت می باشد.

1. Human Capital
2. Social Capital
3. Physical capital
4. Civil Society

پس برای تحقق توسعه روستایی که به دنبال بهبود بخشیدن به وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی افراد یک جامعه است، شکل گیری و تقویت سرمایه اجتماعی لازم می‌باشد. در جوامع روستایی امروز، با وجود سرمایه‌های فیزیکی، اقتصادی و انسانی فراوان، کندی در روند توسعه روستایی مشهود است که به نوعی، خلأ سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد (محسنی تبریزی و آقامحسنی، ۱۳۸۹: ۱۴۸). توسعه روستایی به عنوان یکی از ابعاد توسعه، با شیوه زندگی افراد یک جامعه، پیوند تنگاتنگی دارد و به دنبال ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی یک جامعه است که برای تحقق آن نیز شکل گیری و تقویت سرمایه اجتماعی مورد نیاز می‌باشد. توسعه روستایی عبارت است از ارتقای سطح زندگی افراد از ابعاد مختلف در جهت دستیابی همه ساکنان به زندگی بهتر که لازمه تحقق آن، می‌تواند شکل گیری و تقویت سرمایه اجتماعی باشد.

کارشناسان توسعه روستایی بر این باورند که کارکرد این سرمایه به اندازه سرمایه گذاری فیزیکی اهمیت دارد. در مقابل، سیاست‌هایی از دولت که برای رشد و آبادانی مناطق روستایی، جایگاه سرمایه اجتماعی را نادیده می‌گیرند، همیشه با مشکلات جدی مواجه بوده‌اند و گاه به اسم توسعه مالی، صنعتی یا کشاورزی کیفیت شبکه‌های اجتماعی سنتی را در هم ریخته و بازدهی بسیار پایینی از روند توسعه را شاهد بوده‌اند (مطیعی لنگرودی و دیگران، ۱۳۹۱: ۵)؛ بنابراین و با توجه به اهمیت سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر توسعه روستایی، نگارندگان این مقاله به دنبال یافتن پاسخی به این سؤال اصلی برآمدند که آیا بین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی در روستاهای شهرستان ایلام ارتباط وجود دارد؟ شهرستان ایلام به عنوان یکی از نقاط دارای قدمت تاریخی و همچنین استراتژیکی در ایران، روستاهایی دارد که از پتانسیل‌های بالقوه زیادی برای توسعه و توسعه پایدار برخوردارند؛ اما متأسفانه این پتانسیل‌ها در بسیاری از زمینه‌ها به فعلیت نرسیده‌اند؛ بنابراین باید با شناخت و توجه به عوامل تأثیرگذار بر آنها اقدامات مناسب را برای توسعه روستایی انجام داد.

مبانی نظری تحقیق

۱. سرمایه اجتماعی

جیمز کلمن، سرمایه اجتماعی را در شرکت مجریان در ساختارهای اجتماعی قرار داد. او به سرمایه اجتماعی به عنوان مورثی ساختن روابط بین مجریان در یک جامعه نظر دارد که به بعضی‌ها سود می‌رساند و به بعضی‌ها نیز سودی نمی‌رسد. سرمایه اجتماعی یک واحد منفرد نیست؛ اما طیفی از واحدهای متفاوت است که دو شاخص مشترک دارند: همه آنها شامل جنبه‌هایی از یک ساختار اجتماعی هستند و به مجریان خاصی کمک می‌کنند که در داخل ساختار هستند.

توسعه سرمایه اجتماعی به جنبه‌های قابلیت اعتماد، التزامات و هنجارهای مؤثری گفته می‌شود که به وسیله شرکت کنندگان در شبکه‌ها نگهداری می‌شود و به حفظ فرصت‌ها و منابع در حال پیشرفت

بستگی دارد. کلمن، تشکیل و تخریب سرمایه اجتماعی و اثرات آن بر ایجاد روابط داخل گروه‌های شبکه‌ای را مورد نظر دارد. او همچنین جوانب ساختارهای اجتماعی در ایدئولوژی‌های مختلف و نقش فراوانی و کمک دولتی در توسعه سرمایه اجتماعی را مورد ارزیابی قرار داد. تعریف کلمن از سرمایه اجتماعی هنوز بر کار جامعه‌شناختی اخیر برتری دارد؛ اگرچه پژوهشگران در آن تجدید نظر کرده‌اند (سلمانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۵).

پاتنام^۱ (۲۰۰۰: ۵۶) مدعی است که شرکت در اجتماع مانند شبکه‌های رسمی و شبکه‌های غیررسمی جامعه، مرکز اصلی مفهوم سرمایه اجتماعی است. وی می‌گوید: «همکاری داوطلبانه در جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی عظیمی را در شکل هنجارهای عمل متقابل و شبکه‌های مشارکت اجتماعی به ارث برده است، بهتر صورت می‌گیرد» (پاتنام، ۱۳۹۰: ۱۳۸). شبکه‌های اجتماعی، مردم را بیشتر به همکاری و اعتمادپذیری تشویق می‌کند تا شرایط انفرادی ناشی از پی‌جویی نفع شخصی (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۱۲). سرمایه اجتماعی برخلاف سرمایه اقتصادی، یک کالای عمومی است؛ شاید به همین دلیل است که اغلب کم‌ارزش تلقی می‌شود و تلاش زیادی برای افزایش آن به عمل نمی‌آید. پاتنام، سرمایه اجتماعی را به عنوان همبستگی اجتماعی محلی حاصل شده، دارای ویژگی‌های ذیل می‌داند:

۱. وجود مجموعه‌ای متراکم از سازمان‌ها و شبکه‌های اجتماعی محلی؛
۲. وجود سطوح بالای تعهد مدنی یا مشارکت در شبکه‌های اجتماعی محلی؛
۳. داشتن هویت محلی قوی و مثبت و نیز احساس تجانس و برابری با اعضای اجتماع محلی؛
۴. وجود هنجارهای تعمیم‌یافته مربوط به اعتماد و کمک متقابل بین اعضای اجتماع محلی و اینکه آیا آنها یکدیگر را به لحاظ شخصی می‌شناسند یا خیر؛
۵. وجود شبکه‌های مشارکت مدنی تجسم و همکاری‌های موفقیت‌آمیز گذشته که می‌توانند همچون الگویی فرهنگی برای همکاری آتی عمل کند (از کیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۷۸؛ برگرفته از محسنی تبریزی و آقامحسنی، ۱۳۸۹: ۱۴۹).

شاخص‌های سرمایه اجتماعی در نظر پاتنام، اعتماد، هنجارها و شبکه‌های مشارکت اجتماعی هستند که با تسهیل کنش‌ها، کارایی جامعه را بهبود می‌بخشند. وی معتقد است داشتن روابط متقابل میان منابع سرمایه اجتماعی؛ یعنی: اعتماد، هنجارها و شبکه‌های مشارکت که خود تقویت‌کننده و خودافزاینده هستند، از ویژگی‌های جامعه مدنی است. با نبود این ویژگی‌ها، عهدشکنی، بی‌اعتمادی، فریب، بهره‌کشی، انزوا و بی‌نظمی، یکدیگر را در حفظ دوره‌های باطل توسعه‌نیافتگی تشدید می‌کنند (شادی طلب و حجتی کرمانی، ۱۳۸۷: ۳۷).

بورديو در دهه ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰ مفهوم سرمایه اجتماعی را توسعه داد؛ اما این کار او نسبت به

1. Putnam

قسمت‌های دیگر نظریه اجتماعی‌اش توجه کمتری را جلب کرد (فیلد^۱، ۲۰۰۳: ۴۴ و ۴۵). یکی از سنگ بناهای نظری جامعه‌شناسی بوردیو، در نظر گرفتن جامعه به مثابه تکثری از حوزه‌های اجتماعی است. از نظر او شکل‌های سرمایه (اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی)، به عنوان عواملی اساسی، تعریف‌کننده موقعیت‌ها و امکانات کنشگران گوناگون در هر حوزه‌ای هستند (سیسمن^۲، ۲۰۰۰: ۷۵ و ۷۶)؛ در این میان، شکل اقتصادی سرمایه بلافاصله تبدیل به پول می‌شود؛ مانند: دارایی‌های منقول و ثابت یک سازمان. سرمایه فرهنگی، نوع دیگر سرمایه است که در یک سازمان وجود دارد؛ مانند: تحصیلات عالی اعضای سازمان که این نوع سرمایه نیز در برخی موارد و تحت شرایطی قابل تبدیل به سرمایه اقتصادی است. سرمایه اجتماعی نیز به ارتباطات و مشارکت اعضای یک سازمان توجه دارد و می‌تواند ابزاری برای رسیدن به سرمایه‌های اقتصادی باشد (رحمانی و کاوسی، ۱۳۸۷: ۱۳۳).

بوردیو اعتقاد دارد که عضویت در گروه‌ها و درگیر بودن در شبکه‌های اجتماعی که در گروه‌ها حاصل می‌شود؛ همچنین روابط اجتماعی حاصل از عضو بودن می‌تواند برای بهبود موقعیت اجتماعی کنشگران در حوزه‌های متفاوت و گوناگون به کار برده شود. انجمن‌های داوطلبانه، اتحادیه‌های تجاری، احزاب سیاسی و انجمن‌های سری، نمونه‌هایی جدید از سرمایه اجتماعی به شمار می‌روند (همان).

فرانسیس فوکویاما^۳ سرمایه اجتماعی را در چارچوبی اقتصادی مطرح می‌کند. وی با بهره‌گیری از مفهوم سرمایه اجتماعی یک نظریه اعتماد اجتماعی تدوین می‌نماید. او معتقد است که قدرت و کارایی سرمایه اجتماعی در جامعه به میزان پابندی اعضای آن جامعه به هنجارها و ارزش‌های مشترک و توانایی آنها برای چشم‌پوشی از منافع شخصی در راستای خیر و سعادت همگانی بستگی دارد (محسنی تبریزی و آقامحسنی، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

۲. توسعه روستایی

توسعه همه‌جانبه روستایی، در واقع از یک سو بر مشارکت ساکنان محلی، از طریق مذاکره، مشورت و تعامل استوار است که در کی از سهم هر یک از ساکنان را در فرایند توسعه فراهم می‌آورد و از سوی دیگر، شناسایی امتیاز نسبی هر ناحیه را برای طراحی راهبردهای توسعه، مورد توجه قرار می‌دهد. در یک حالت کلی، توسعه همه‌جانبه روستایی را می‌توان به افزایش تولید، بهبود سطح دانش و انگیزش، ارائه خدمات گوناگون، بهبود و اصلاح شبکه ارتباطی و حمل و نقل، بهسازی مسکن روستایی، تنوع‌بخشی به امکانات اشتغال، اصلاح و انتظام شبکه مکانی - فضایی سکونت‌گاه‌های روستایی به صورت توأمان مشروط دانست (قلفی، ۱۳۸۴: ۶۷).

1. Field
2. Sisaman
3. Francis Fukuyama

تجربه تاریخی فرایند توسعه در کشورهای توسعه یافته و پیشرفته، این امر را روشن ساخته است که توسعه روستایی، یک ضرورت بنیادی برای توسعه ملی است. بررسی رویکردهای توسعه روستایی نشان می‌دهد که رویکرد و پارادایم کلاسیک، توسعه یافتگی روستایی یا اثربخشی فعالیت‌های توسعه روستایی را با رویکردهای سخت‌افزاری توضیح می‌دهد (شیفرد، ۱۹۹۸؛ به نقل از افتخاری، ۱۳۸۸). توسعه‌گران برای بهبود فعالیت‌های توسعه روستایی، بر افزایش منابع مالی، بهبود فضاهای کالبدی، تجهیز نظام کشاورزی به ماشین آلات و ... تأکید می‌کنند؛ هرچند با رویکرد مدیریتی برای افزایش بهره‌وری سازمان‌های کاری، باید دروندادهای نظام توسعه روستایی را تقویت کرد و افزایش داد و با اینکه برای تحقق توسعه روستایی و کشاورزی نمی‌توان ضرورت‌های سخت‌افزاری را نادیده گرفت؛ اما پیش‌نیاز اساسی توسعه روستایی، توجه به رویکرد نرم‌افزاری است (همان). در رویکرد نرم‌افزاری، به وجود و تقویت انگیزه، روحیه مشارکت و شبکه‌ها به عنوان نیروی محرک توسعه روستایی در راستای نهادینه کردن حق توسعه یافتگی و داشتن زندگی شرافتمندانه تأکید می‌شود (اسکاپ^۱، ۱۹۹۶: ۲).

رویکردها و راهبردهای توسعه روستایی

کشورها و مناطق مختلف جهان، متناسب با شرایط و اولویت‌ها، رویکردها و استراتژی‌های متفاوتی را برای توسعه روستایی در پیش گرفته‌اند. بی‌گمان بدون در نظر گرفتن تجربیات جهانی در این زمینه و با تمرکز صرف بر اشتغال‌زایی در روستاها (بدون در نظر گرفتن استراتژی توسعه روستایی) نمی‌توان توفیق چندانی به دست آورد (که پایدار و ماندگار نیز باشد)؛ چون اشتغال‌زایی و کارآفرینی در فضایی مستعد رخ می‌دهد و بدون وجود آن فضا عملاً نمی‌توان متوقع موفقیتی پایدار بود. رویکردها و استراتژی‌های توسعه روستایی را این گونه می‌توان تقسیم‌بندی کرد:

الف) رویکرد فیزیکی - کالبدی:

- استراتژی توسعه و بهبود زیرساخت‌های روستایی

ب) رویکردهای اقتصادی:

- استراتژی انقلاب سبز

- استراتژی اصلاحات ارضی

- استراتژی صنعتی کردن روستاها (استلاجی، ۱۳۸۱: ۲۵۲). در این راستا باید اقدامات ذیل

صورت پذیرد:

۱. ایجاد مشاغل غیرزراعی و فعالیت‌های درآمدزا

۲. رواج مراکز روستایی دست‌پایین؛ اهداف عمده این استراتژی را می‌توان این گونه برشمرد:

1. Escap

- ایجاد اشتغال غیر کشاورزی برای روستاییان بیکار یا نیمه بیکار در یک منطقه
- همیاری در جلوگیری از جریان مهاجرت به مراکز شهری
- تقویت پایه‌های اقتصادی در مراکز روستایی
- استفاده کامل (بیشتر) از مهارت‌های موجود در یک ناحیه
- فرآوری تولیدات کشاورزی محلی
- تهیه نهاده‌های اساسی و کالاهای مصرفی برای کشاورزان و دیگر افراد محلی (فتحی، ۱۳۹۱: ۲۰۷).

ج) رویکردهای اجتماعی- فرهنگی:

۱. استراتژی توسعه اجتماعی
  ۲. استراتژی مشارکت مردمی
- محورهای اصلی این استراتژی عبارتند از:
- تأکید بیشتر بر نیازهای مردم
  - افزایش مشارکت مردم و تشویق آنها در هر مرحله از فرایند برنامه‌ریزی
  - بسط و ترویج سرمایه‌گذاری‌های کوچک که مردم قادر به اجرای آن باشند
  - کاهش هزینه‌های مردم و افزایش درآمدهای آنان
  - تشویق مردم در جهت تداوم و نگهداری پروژه‌های توسعه (افزایش آگاهی‌های مردم و کاهش زمان و هزینه طرح‌ها و پروژه‌ها) (فتحی، ۱۳۹۱: ۲۰۷).

د) رویکردهای فضایی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای:

۱. استراتژی‌های تحلیل مکانی
  ۲. استراتژی توسعه روستا- شهری
  ۳. استراتژی یوفرد
  ۴. استراتژی نظام سلسله مراتبی سکونتگاه‌ها و برنامه‌ریزی مراکز روستایی
  ۵. استراتژی توسعه یکپارچه ناحیه‌ای
- مهمترین دلایل روی آوردن به این استراتژی؛ عبارتند از:
- استفاده بهتر از سرمایه، نیروی انسانی و عوامل تولید
  - استخراج و به کارگیری بهینه منابع محلی
  - مشارکت آزادانه مردم در سطح ناحیه
  - تجانس بیشتر در ناحیه به علت کوچکی نسبت به منطقه
  - همکاری بهتر سازمان‌های مختلف در گیر در امر برنامه‌ریزی
- هدف از این استراتژی، یکپارچه‌سازی کلیه امور توسعه در ناحیه است (فتحی و مطلق، ۱۳۸۹: ۵۰ و ۵۱).

پیشینه پژوهش

۱. تحقیقات داخلی

علیایی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «تحلیلی بر رویکرد مشارکت اجتماعی روستایان در برنامه‌های توسعه پایدار روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران» به این نتایج دست یافت که متأسفانه جلب مشارکت اجتماعی روستایان، به دلیل تغییر در تفکر دولت‌هایی که بر سر کار آمده‌اند، با تغییر رویکرد مواجهه بوده و برنامه‌های پیش‌بینی شده نیز با دانش و بینش جامعه روستایی، هماهنگی لازم را نداشته است. این روند باعث شده است که توسعه روستایی با چالش‌های همانندی، مهاجرت، بیکاری، تخلیه روستاها و ... مواجه گردد. علی‌رغم هزینه‌های هنگفتی که توسعه روستایی برای دولت داشته و امکانات رفاهی چندین برابری که نسبت به گذشته برای روستاها در نظر گرفته شده است، روند مهاجرت به شهرها؛ به‌ویژه در میان جوانان رو به فزونی نهاده است.

موسوی و دیگران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «تحلیل فضایی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری (نمونه مورد مطالعه: شهرهای استان آذربایجان غربی)» نشان دادند که از بین ابعاد پنج‌گانه سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی با بیشترین تأثیر (۰/۳۹۵)، علاقه فراوان به جامعه، تعاون و همیاری و روابط خانوادگی و دوستان، رابطه معناداری با توسعه دارند و تنها مؤلفه اعتماد اجتماعی، دارای رابطه معنادار با توسعه نیست؛ به‌طور کلی رابطه میان سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری در آذربایجان غربی به میزان ۰/۶۷ در سطح اطمینان ۰/۹۹ معنادار است.

محسنی تبریزی و آقامحسینی (۱۳۸۹)، پژوهشی از نوع پیمایشی با عنوان «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری (مورد پژوهی: شهر محلات)» با هدف بررسی تأثیرات ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه شهری انجام دادند. نتایج پژوهش آنان نشان داد که بین متغیرهای مستقل سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و درجه دینداری با توسعه شهری، رابطه معناداری وجود دارد؛ همچنین بین متغیر انسجام اجتماعی و توسعه شهری، رابطه معکوس و معناداری مشاهده می‌شود.

میری (۱۳۸۹) در پژوهش خود با عنوان «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی (مطالعه موردی: منطقه پشت آب سیستان)»، برای سنجش سرمایه اجتماعی، سه شاخص اعتماد، مشارکت و شبکه‌ها را در نظر گرفت و رابطه آنها را با توسعه روستایی مورد سنجش قرار داد. نتایج به دست آمده از پژوهش وی نشانگر وجود ارتباط معنادار بین سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی است و اینکه بیشترین ارتباط مربوط به بعد شبکه اجتماعی بوده است.

۲. تحقیقات خارجی

در مطالعه فالک و کیل پاتریک^۱ (۱۹۹۹) که در رابطه با پروژه‌های توسعه روستایی در استرالیا صورت گرفته، به توسعه فرایند یادگیری در راستای افزایش مشارکت اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی توجه خاصی شده است.

پومکاو^۲ (۲۰۰۶) در پژوهش خود که در زمینه سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی در تایلند انجام گرفت، به این نتیجه دست یافت که مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از قبیل صداقت و همکاری، به افزایش سطح مشارکت و توسعه در جامعه منجر می‌شود.

گریپ^۳ (۲۰۰۷) موضوع مهاجرت روستا - شهری را با دیدگاه سرمایه اجتماعی بررسی کرده است. او معتقد است که سطوح توزیع منابع سرمایه اجتماعی به تغییر در پویایی اقتصادی - اجتماعی و جمعیتی مناطق روستایی منجر شده است.

گروتارت^۴ (۱۹۹۹) در مطالعه‌ای که در خصوص سرمایه اجتماعی و رابطه آن با رفاه خانوادگی و فقر شهری در اندونزی انجام داد، به این نتیجه رسید که مشارکت در انواع تشکلهای و انجمن‌ها می‌تواند تأثیرات مثبتی بر وضع رفاهی و معیشتی خانواده‌ها داشته باشد.

در تحقیقی که نارایان^۵ (۲۰۰۰) و نارایان و بریج (۱۹۹۹) درباره ۱۴۰۰ خانوار و ۸۷ شهر کوچک و روستا در سراسر تانزانیا انجام دادند، شاخصی از سرمایه اجتماعی در سطوح خانوار و اجتماع تعریف شد که در برگیرنده تراکم و خصوصیات گروه‌های غیررسمی و شبکه‌ها بود. ابعاد این شاخص عبارت بودند از: اقلام کارکرد گروهی، کمک مالی و خصوصیات گروه‌های غیررسمی و شبکه‌ها. این واحدها نشان می‌دادند که سرمایه اجتماعی در واقع هم ماهیت اجتماعی دارد و هم سرمایه است و سودی که ایجاد می‌کند، افزون از سود سرمایه انسانی است.

همانطور که مشاهده شد پژوهش‌هایی که تاکنون انجام شده، در مورد توسعه روستایی یا ارتباط سرمایه اجتماعی یا بعضی از شاخص‌های آن در ارتباط با توسعه روستایی بوده است. این پژوهش‌ها نیز با ابعاد بسیار محدود به بررسی ارتباط بین متغیرها پرداخته و سرمایه اجتماعی را در ابعاد محدودی در نظر گرفته‌اند؛ اما پژوهش حاضر به بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی در ابعاد مختلفی می‌پردازد و شاخص‌های مختلف سرمایه اجتماعی؛ همچون: اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی و تعامل را مورد بررسی قرار می‌دهد؛ لذا این پژوهش نه تنها ارتباط هر یک از متغیرهای مذکور با سرمایه اجتماعی را مد نظر قرار می‌دهد؛ بلکه می‌تواند مقایسه‌ای میان شاخص‌های مختلف سرمایه اجتماعی از نظر میزان تأثیرگذاری باشد؛ چنانکه می‌تواند نشان دهد کدام یک از ابعاد سرمایه

1. Falk & kilPatrick
2. Pomkau
3. Garip
4. Grootaert
5. Narayan

اجتماعی دارای تأثیرگذاری بیشتری بر نگرش توسعه روستایی است و این مسئله‌ای است که در سایر پژوهش‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته شده است.

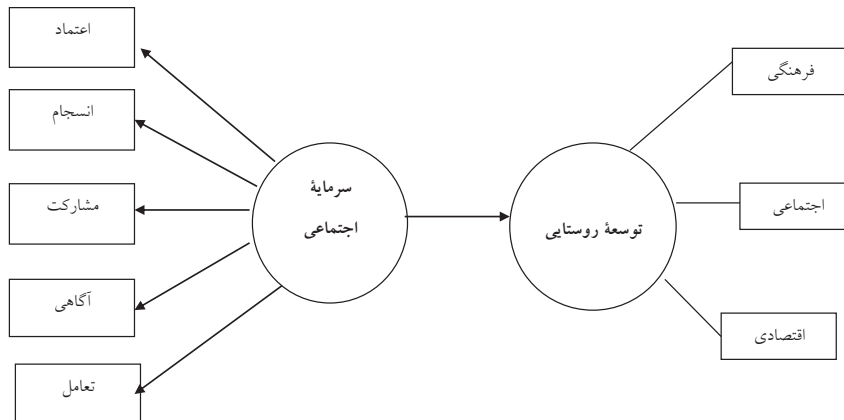
چارچوب نظری و تجربی پژوهش

در پژوهش حاضر بر اساس نظریه‌های بوردیو، پاتنام، فوکویاما و کلمن، سرمایه اجتماعی با شاخص‌های اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی و تعامل اجتماعی سنجیده شده است؛ بدین صورت که هر کدام از این شاخص‌ها در نظریه‌های مذکور مطرح شده‌اند. به عقیده پاتنام، شبکه‌های مشارکت مدنی که شکاف‌های اجتماعی را دور می‌زنند، موجب همکاری گسترده‌تری می‌شوند؛ بدین ترتیب، انواع شبکه‌های مشارکت اجتماعی، بخش مهمی از ذخیره سرمایه اجتماعی یک جامعه را تشکیل می‌دهند (شادی طلب و حجتی کرمانی، ۱۳۸۷: ۳۷).

به اعتقاد آنتونی گیدنز، اعتماد و تأثیر آن بر فرایند توسعه، زیربنا و زمینه‌ساز اصلی توسعه در جوامع مدرن است و هر جا سطح اعتماد اجتماعی (به عنوان یکی از شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی) بالاتر باشد، مشارکت و همیاری مردم در عرصه‌های اجتماعی، بیشتر و آسیب‌های اجتماعی، کمتر است (اکبری، ۱۳۸۳: ۱۱). راجرز نیز به مفهوم اعتماد، توجه ویژه‌ای دارد؛ در واقع مسئله اعتماد یکی از عناصر مهم خرده فرهنگ دهقانی است که او مطرح می‌کند. راجرز عدم اعتماد متقابل، بدگمانی و حيله‌گری در روابط شخصی را از ویژگی‌های جوامع دهقانی می‌شمارد و بی‌اعتمادی در روابط شخصی در میان دهقانان را به مثابه سدی برای سازمان‌های تعاونی و اکثر برنامه‌های توسعه روستایی می‌داند؛ زیرا معتقد است که یکی از پایه‌های اساسی توسعه روستایی بر تعاون و همکاری دهقانان استوار است و فقدان این روحیه از دلایل عدم موفقیت بسیاری از برنامه‌های توسعه روستایی در جوامع دهقانی می‌باشد (همان: ۱۴).

«به نظر پاکستون (۱۹۹۹)، سرمایه اجتماعی دو مؤلفه پیوستگی‌های عینی بین افراد به عنوان شبکه عینی که افراد را در یک فضای اجتماعی به یکدیگر پیوند می‌دهد و نوعی پیوند ذهنی که موجب شکل‌گیری روابط مبتنی بر اعتماد متقابل و روابط عاطفی مثبت اعضای جامعه نسبت به یکدیگر می‌شود را شامل می‌گردد. سرمایه اجتماعی، نوعی انرژی بالقوه و تسهیل‌کننده کنش است که می‌تواند در سطوح مختلف ساختار اجتماعی (خرد، میانی و کلان) مورد استفاده قرار گیرد. این بعد از سرمایه در اندیشه فوکویاما و پاتنام، به عنوان یک پدیده جامعه‌شناسی کلان لحاظ شده است. به نظر آنها ملت‌ها می‌توانند از سطوح متفاوتی از سرمایه اجتماعی برخوردار باشند تا فرصت را برای تحقق دموکراسی یا صنعتی شدن آنها فراهم سازد؛ بنابراین در شرایط وجود سرمایه اجتماعی، شاهد بسط و گسترش فرایند مشارکت در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و نیز بسط انجمن‌های داوطلبانه خواهیم بود؛ فرایندی که می‌تواند ساز و کار مؤثری برای نیل به توسعه باشد (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۱۳۸۳).

(۲۷۹)؛ بنابراین از نظریه‌های پاتنام، گیدنز، راجرز و پاکستون، فرضیه اصلی زیر استخراج می‌شود: بین سرمایه اجتماعی در ابعاد مختلف و توسعه روستایی ارتباط وجود دارد. غفاری (۱۳۸۰)، میری (۱۳۸۹)، ایشام و کاهکونن (۱۹۹۹)، فالک و کیل پاتریک (۱۹۹۹) و پومکاو (۲۰۰۶) نیز در پژوهش‌های خود به بررسی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی پرداخته‌اند که پژوهش‌های آنان تشکیل دهنده چارچوب تجربی پژوهش حاضر است.

شکل شماره (۱). مدل نظری پژوهش

فرضیه‌های پژوهش

- بین میزان اعتماد اجتماعی و توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان، ارتباط وجود دارد.
- بین میزان انسجام اجتماعی و توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان، ارتباط وجود دارد.
- بین میزان مشارکت اجتماعی و توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان، ارتباط وجود دارد.
- بین میزان آگاهی اجتماعی و توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان، ارتباط وجود دارد.
- بین میزان تعامل اجتماعی و توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان، ارتباط وجود دارد.

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر بر اساس نوع داده‌های جمع‌آوری و تحلیل شده، کمی است و از لحاظ نوع برخورد با مسئله مورد بررسی و ورود به آن، مطالعه‌ای میدانی است. تکنیک مورد استفاده در این پژوهش نیز پیمایش می‌باشد. در مطالعه میدانی، برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از ابزار پرسشنامه استفاده شد. پیش از آغاز پیمایش، پرسشنامه ابتدایی، مورد آزمون اولیه قرار گرفت و با استفاده از نتایج به دست آمده، نقایص موجود، برطرف و پرسشنامه نهایی تنظیم گردید. در این رابطه، جهت اطمینان از اعتبار لازم، به مشاوره و بهره‌گیری از نظرات اساتید و کارشناسان مربوط اقدام شد. جهت پایایی پرسشنامه نیز از آزمون آلفای کرونباخ استفاده گردید. بر اساس ضریب آلفا، ضریب پایایی تمامی متغیرها بالاتر

از ۷ درصد است.

جامعه آماری این مطالعه، کلیه شهروندان ۱۸ سال به بالای روستاهای شهرستان ایلام است که تعداد آنها بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ در حدود ۳۵۰۰۰ نفر می باشد. از آنجا که به طور طبیعی، امکان مطالعه دیدگاه‌های تمامی ساکنان وجود نداشت، برای تبیین نظرات افراد مورد مطالعه از شیوه نمونه‌گیری استفاده شد و بر اساس فرمول کوکران، تعداد ۳۶۸ نفر از افرادی که معرف جامعه آماری تشخیص داده شدند، به عنوان نمونه انتخاب گردیدند. روش نمونه‌گیری در این پژوهش نیز نمونه‌گیری دو مرحله‌ای با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای؛ سپس نمونه‌گیری تصادفی ساده می باشد؛ بدین صورت که تعدادی از روستاهای شهرستان ایلام، انتخاب شد و از هر روستا تعدادی از افراد ساکن، مورد بررسی قرار گرفتند. روستاهای مورد مطالعه نیز عبارت بودند از: انارک، شان کبود، بان زیارت، بان ویزه، چمسار، گنجوان و قبله از توابع بخش چوار و بانقلان، حیدرآباد، هفت چشمه، حسین آباد و جعفرآباد از توابع بخش مرکزی. تجزیه و تحلیل داده‌ها پس از گردآوری آنها با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS و AMOS انجام گرفت؛ در این رابطه برای آزمون فرضیه‌ها، تست‌های آماری متناسب با هر فرضیه به کار گرفته شد.

تعریف متغیرهای پژوهش

جدول شماره (۱). تعریف مفهومی متغیرهای تحقیق

<p>موجیری (۱۹۹۷: ۹) معتقد است که توسعه روستایی، عبارت است از ارتقای سطح زندگی روستا از ابعاد مختلف در جهت دستیابی همه ساکنان به زندگی بهتر، به نحوی که پایداری اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و کالبدی روستا فراهم آید و ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ارتقا پیدا کند.</p>	<p>تعریف مفهومی</p>
<p>در این پژوهش، توسعه روستایی هم بر اساس تعریف موجیری از آن، از سه بعد توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، سنجیده شده و هم از دیدگاه مردم، مورد بررسی قرار گرفته است؛ به عبارتی نگرش مردم به توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی روستا مد نظر است.</p> <p>توسعه فرهنگی، بر اساس شاخص‌های یونسکو و با گویه‌هایی همچون: نگرش به فرهنگ روستاهای همجوار، پذیرش فرهنگ سایر مناطق، مقابله با سنت‌ها و بدعت‌های اشتباه گذشته، تعامل با دیگر فرهنگ‌ها، باور به آزادی بیان، عقل‌گرایی و میزان اهمیت دادن به عقل، میزان استفاده از رسانه‌ها و میزان مطالعه افراد سنجیده شده است.</p> <p>توسعه اجتماعی نیز با شاخص‌هایی همچون: انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی، نبود باورهای فرهنگی مرتبط با جنسیت، مشارکت اجتماعی، عدالت اجتماعی، شهروند محوری و احساس امنیت اجتماعی بررسی شده است.</p> <p>توسعه اقتصادی هم با شاخص‌هایی همچون: میزان درآمد خانوار، میزان دارایی‌های ملکی خانوار، وضعیت شغلی افراد، پتانسیل‌های درآمدزایی در روستا و وجود قدرت خرید خانوار سنجیده شده است.</p>	<p>توسعه روستایی</p> <p>تعریف عملیاتی</p>
<p>اصطلاح سرمایه اجتماعی به سرمایه‌هایی چون: اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، هنجارها و شبکه‌هایی که مردم برای حل مشکلات عمومی ترمیم می‌کنند، گفته می‌شود. این بعد از سرمایه با مفاهیمی از قبیل: مشارکت، اعتماد، حمایت و ارتباطات اجتماعی پیوند یافته است (آدام و رنسونج، ۲۰۰۳: ۱۸۳-۱۵۵). از دیدگاه بوردیو، سرمایه اجتماعی دو شاخص اساسی دارد: اعتماد و پیوند. پاتنام (۲۰۰۰: ۵۶) نیز مدعی است که شرکت در اجتماع، مانند شبکه‌های رسمی و شبکه‌های غیررسمی جامعه، مرکز اصلی مفهوم سرمایه اجتماعی است. وی سه بعد اعتماد، آگاهی‌های اجتماعی و مشارکت اجتماعی را برای سرمایه اجتماعی قائل می‌شود.</p>	<p>تعریف مفهومی سرمایه اجتماعی</p>
<p>سرمایه اجتماعی در این پژوهش بر اساس نظریه‌های بوردیو، پاتنام و آدام و رنسونج با شاخص‌های اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی و تعامل اجتماعی مورد بررسی قرار</p>	<p>اجتماعی</p>
<p>گرفته است.</p> <p>اعتماد اجتماعی نیز در سطح اعتماد غیررسمی (اعتماد بین اعضای خانواده، افراد فامیل، آشنایان و افراد محل)، اعتماد تعمیم‌یافته (شامل اعتماد به غریبه‌ها و اکثر مردم) و اعتماد رسمی (اعتماد به گروه‌ها و سازمان‌ها) سنجیده شده است.</p> <p>انسجام اجتماعی هم در این پژوهش با دو شاخص اصلی انسجام درون خانواده و انسجام درون جامعه (بیرون از محیط خانواده) سنجیده شده است.</p> <p>مشارکت اجتماعی نیز در این پژوهش با شاخص‌هایی چون: شرکت در انتخابات، ارتباط نزدیک با شورا، مشارکت مالی در توسعه روستا و همکاری در اجرای پروژه‌های توسعه روستا سنجیده شده است.</p> <p>آگاهی اجتماعی شهروندان در این پژوهش با شاخص‌هایی چون: میزان مطالعه، نحوه اطلاع از اخبار و رویدادهای مهم روستا و ارائه راهکار برای حل مسائل روستا سنجیده شده است.</p> <p>تعامل اجتماعی نیز با شاخص‌هایی چون: شرکت در مراسم دیگران، شرکت در مجالس عمومی، مشورت و روابط صمیمانه با همسایگان و ... سنجیده شده است.</p>	<p>تعریف عملیاتی</p>

تجزیه و تحلیل داده‌ها

۱. آمار توصیفی

آمار توصیفی مربوط به متغیر جنس، تحصیلات و سن

نتایج فراوانی متغیر جنس نشان می‌دهد که ۵۲/۵ درصد از افراد مورد مطالعه را مرد و ۴۷/۵ درصد دیگر را زن تشکیل داده‌اند. نتایج فراوانی متغیر تحصیلات نیز نشان می‌دهد که ۲۰ درصد از پاسخگویان، سواد ابتدایی، ۷ درصد مدرک سیکل، ۲۰ درصد مدرک دیپلم، ۱۸ درصد مدرک کاردانی، ۲۹ درصد مدرک کارشناسی و ۶ درصد مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر دارند. نتایج فراوانی متغیر سن نیز نشان می‌دهد که سن ۲۰ درصد از پاسخگویان ۱۸ تا ۲۰ سال، ۲۱ درصد ۲۵ تا ۲۹ سال، ۱۵ درصد ۳۰ تا ۳۵ سال، ۱۷ درصد ۳۵ تا ۴۰ سال، ۱۵ درصد ۴۰ تا ۴۹ سال، ۹ درصد ۵۰ تا ۶۰ سال و ۳ درصد ۶۰ سال به بالا است.

آمار توصیفی مربوط به متغیر توسعه روستایی

جدول شماره (۲). آمار توصیفی متغیر توسعه روستایی

وضعیت مؤلفه					شاخص‌های توصیفی			متغیرهای پژوهش
جمع کل	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	انحراف معیار	میانگین	
۳۶۸	۶۰	۹۰	۱۱۸	۶۵	۳۵	۰/۹۱	۳/۱۹	توسعه اجتماعی
۳۶۸	۵۸	۱۰۱	۹۸	۷۷	۳۴	۰/۸۷	۳/۱۸	توسعه فرهنگی
۳۶۸	۵۰	۷۰	۹۳	۸۰	۷۵	۰/۹۲	۲/۸۴	توسعه اقتصادی
۳/۰۷								نمره کل توسعه روستایی

یافته‌ها نشان می‌دهد که در بین شاخص‌های توسعه روستایی، توسعه اجتماعی دارای بیشترین میانگین (۳/۱۹) و توسعه اقتصادی دارای کمترین میانگین (۲/۸۴) است؛ همچنین وضعیت کلی مؤلفه‌های توسعه روستایی نشان می‌دهد که در همه مؤلفه‌ها از نظر پاسخگویان، توسعه روستایی در روستاهای ایلام در حد متوسط (۳) می‌باشد. نمره کل توسعه روستایی، بیانگر این امر است که میزان توسعه روستایی، مقدار بسیار ناچیزی بیش از حد متوسط (۳/۰۷) می‌باشد.

آمار توصیفی مربوط به متغیر سرمایه اجتماعی

جدول شماره (۳). آمار توصیفی متغیر سرمایه اجتماعی

وضعیت مؤلفه		شاخص‌های توصیفی					متغیرهای پژوهش	
		انحراف معیار	میانگین	خیلی کم	کم	متوسط		
اعتماد	۳/۵۰	۰/۹۷	۱۲	۲۷	۹۱	۱۲۳	۱۱۵	۳۶۸
انسجام	۳/۶۳	۰/۸۷	۳۴	۳۱	۶۸	۱۳۱	۱۰۴	۳۶۸
مشارکت	۳/۵۷	۰/۹۴	۲۰	۲۵	۱۵۵	۶۰	۱۰۸	۳۶۸
آگاهی	۳/۳۸	۰/۹۳	۱۵	۶۰	۱۲۹	۹۵	۶۹	۳۶۸
تعامل	۳/۲۵	۰/۹۲	۲۸	۵۹	۱۱۸	۱۱۶	۴۷	۳۶۸
۳/۴۷								میانگین کل سرمایه اجتماعی

یافته‌ها نشان می‌دهد که از بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی، انسجام اجتماعی، دارای بیشترین میانگین (۳/۶۳) و تعامل اجتماعی، دارای کمترین میانگین (۳/۲۵) است؛ همچنین وضعیت کلی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که در همه مؤلفه‌ها از نظر پاسخگویان، سرمایه اجتماعی در روستاهای ایلام، بیش از حد متوسط (۳) می‌باشد. نمره کل میزان سرمایه اجتماعی، بیانگر این امر است که میانگین سرمایه اجتماعی، بسیار و بیش از حد متوسط (۳/۴۷) است.

۲. آمار استنباطی

بررسی وضعیت نرمال توزیع داده‌ها برای استفاده از آزمون‌های پارامتریک

جهت بررسی نرمال بودن عامل‌ها از آزمون تک نمونه‌ای کلموگروف - اسمیرنوف استفاده شده است:

H_0 : داده‌ها از توزیع نرمال برخوردارند.

H_1 : داده‌ها از توزیع نرمال برخوردار نیستند.

جدول شماره (۴). آزمون کلموگروف - اسمیرنوف برای تعیین نرمال بودن متغیرهای پژوهش

تعامل	آگاهی	مشارکت	انسجام	اعتماد	خرده مقیاس‌ها	
					شاخص‌ها	
۳۶۸	۳۶۸	۳۶۸	۳۶۸	۳۶۸	تعداد	
۳/۲۵	۳/۳۸	۳/۵۷	۳/۶۳	۳/۵۰	میانگین	پارامترهای نرمال
۰/۹۲	۰/۹۳	۰/۹۴	۰/۸۷	۰/۹۳	انحراف معیار	
۲/۳۶	۲/۶۳	۲/۸۸	۲/۹۲	۲/۶۵	مقادیر کلموگروف - اسمیرنوف	
۰/۱۳	۰/۰۸	۰/۰۷	۰/۲۵	۰/۲۱	سطح معناداری (دو دامنه)	

با توجه به جدول شماره (۳)، مقادیر سطح معناداری کلیه متغیرهای پژوهش، بیشتر از ۰/۰۵ است و این نرمال بودن توزیع داده‌ها را می‌رساند و نشان می‌دهد که می‌توان در تحلیل فرضیه‌های پژوهش، آزمون‌های پارامتریک را به کار گرفت.

آزمون فرضیه‌ها

- بین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی و تعامل) و توسعه روستایی ارتباط وجود دارد.

جهت بررسی فرضیه‌های پژوهش، مبنی بر ارتباط بین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی و تعامل) و توسعه روستایی، از آزمون ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد که یافته‌های آن به شرح جدول زیر است.

جدول شماره (۵). همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق

توسعه روستایی		شاخص‌ها	نام متغیر
سطح معناداری	ضریب همبستگی		
۰/۰۰۰	۰/۳۵	اعتماد اجتماعی	سرمایه اجتماعی
۰/۰۰۰	۰/۳۱	انسجام اجتماعی	
۰/۰۰۰	۰/۴۲	مشارکت اجتماعی	
۰/۰۰۱	۰/۲۳	آگاهی اجتماعی	
۰/۰۰۲	۰/۱۸	تعامل اجتماعی	
۰/۰۰۰	۰/۳۰	میزان کل سرمایه اجتماعی	

یافته‌ها حاکی از آن است که بین تمامی ابعاد سرمایه اجتماعی؛ همچنین میزان کل سرمایه اجتماعی با توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان، رابطه مثبت، مستقیم و معناداری وجود دارد. در این میان، رابطه بین مشارکت اجتماعی و توسعه روستایی، دارای بیشترین ضریب همبستگی ($P=0/42$) و رابطه بین تعامل اجتماعی و توسعه روستایی، دارای کمترین ضریب همبستگی ($P=0/18$) است؛ همچنین رابطه بین اعتماد اجتماعی ($P=0/35$)، انسجام اجتماعی ($P=0/31$) و آگاهی اجتماعی ($P=0/23$) با توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان، دارای ضریب همبستگی مثبت و معنادار می‌باشد؛ بنابراین می‌توان گفت که هرچه میزان گرایش به سرمایه اجتماعی ($P=0/30$) و ابعاد آن، بیشتر شود، میزان توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان نیز بیشتر می‌شود و تمامی فرضیه‌های پژوهش حاضر تأیید می‌گردد.

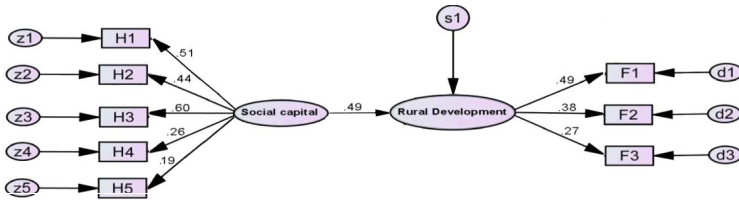
مدل معادله ساختاری

به منظور تعیین شدت و جهت تأثیر سرمایه اجتماعی بر توسعه روستایی در روستاهای شهرستان ایلام در وضعیت‌های مختلف از یک مدل معادله ساختاری بهره گرفته شد که خود از دو نوع مدل و انواعی از متغیرها تشکیل شده است. دو نوع مدل تشکیل دهنده مدل معادله ساختاری، عبارتند از: ۱. مدل اندازه‌گیری؛ ۲. مدل ساختاری.

مدل اندازه‌گیری، جزئی از مدل ساختاری است که نحوه سنجش یک متغیر پنهان را با استفاده از دو یا تعداد بیشتری متغیر مشاهده‌شده تعریف می‌کند؛ همچنین می‌توان گفت در این مدل، مشخص می‌شود که تعداد متغیرهای مشاهده‌شده برای یک متغیر پنهان تا چه حد تحت تأثیر متغیر پنهان مورد نظر و تا چه حد تحت تأثیر متغیر خطا است. در این مدل، ۸ متغیر مشاهده‌شده وجود دارد که متغیرهای مشاهده‌شده $H1, H2, H3, H4, H5$ معرف متغیر پنهان سرمایه اجتماعی و متغیرهای مشاهده‌شده $F1, F2, F3$ معرف متغیر پنهان توسعه روستایی هستند. متغیرهای خطای Z و d نماد خطای اندازه‌گیری ۸ متغیر مشاهده‌شده هستند.

جدول شماره (۶). متغیرهای موجود در مدل

متغیر	شاخص‌ها	نمادهای ترسیمی در مدل
سرمایه اجتماعی	اعتماد اجتماعی	H1
	انسجام اجتماعی	H2
	مشارکت اجتماعی	H3
	آگاهی اجتماعی	T1
	تعامل اجتماعی	T2
توسعه روستایی	توسعه اجتماعی	F1
	توسعه فرهنگی	F2
	توسعه اقتصادی	F3

شکل شماره (۱). مدل معادلات ساختاری

جهت پیکان‌ها از سمت متغیر پنهان به سمت متغیر مشاهده‌شده که معرف آن متغیر پنهان است، بیانگر این نکته روش شناختی است که نمره هر پاسخگو در متغیر مشاهده‌شده، تحت تأثیر وضعیتی است که آن پاسخگو در متغیر پنهان زیربنایی مرتبط با متغیر مشاهده‌شده دارد؛ چنانکه در این مدل، متغیر پنهان، سرمایه اجتماعی و شاخص مشاهده‌شده آن، اعتماد اجتماعی (H1) است؛ به عبارت دیگر، وزن H1، H2، H3، H4 و H5 در مدل پژوهش، تعیین‌کننده میزان سرمایه اجتماعی پاسخگوست. متغیر وابسته و پنهان در این مدل، توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان و شاخص‌های مشاهده‌شده آن؛ یعنی: توسعه اجتماعی با بار عاملی ۰/۴۹، توسعه اجتماعی با بار عاملی ۰/۳۸ و توسعه اقتصادی با بار عاملی ۰/۲۷ است؛ به عنوان مثال، در متغیر وابسته توسعه روستایی، اثر توسعه روستایی بر روی F1 با بار عاملی ۰/۴۹، به این معنی است که متغیر پنهان توسعه روستایی، بیشترین توان تحلیل F1 یا گونه‌هایی که مستقیم به توسعه اجتماعی فرد مربوط می‌شوند با بالاترین ضریب را دارد و مشارکت اجتماعی با ضریب ۰/۶۰ بیشترین توان تحلیل متغیر پنهان سرمایه اجتماعی را دارد. در کل، اثر متغیر مستقل سرمایه اجتماعی بر توسعه روستایی به میزان ۰/۴۹ می‌باشد.

برازش مدل

جدول شماره (۷). شاخص‌های برازندگی مدل

شاخص‌ها	مقدار	شاخص‌ها	مقدار	شاخص‌ها	مقدار
CMIN	۲۲۳/۰۸	GFI	۰/۸۲	NNFI	۰/۸۰
p, df	۰/۰۰۰۳۸	AGFI	۰/۸۱	NFI	۰/۷۹
CMIN/DF	۱۳/۱۵	CFI	۰/۸۳	RMSEA	۰/۰۶۴

برای بررسی برازش مدل از شاخص‌های برازش استفاده می‌شود. این شاخص‌ها مقادیری آماری را به دست می‌آورند که محقق را در تشخیص یا انتخاب مدل مناسب‌تریاری می‌کنند. شاخص‌های برازش زیادی وجود دارند؛ اما پرکاربردترین آنها که در عین حال، پایه و اساس سایر شاخص‌ها محسوب می‌شود، χ^2 است. در جدول شماره (۷)، نتایج تحلیل عاملی مرتبه اول برای مدل معادله ساختاری نشان داده شده است که مقدار مناسبی است.

نتیجه گیری و پیشنهادات

همانطور که ذکر شد، امروزه به جامعه‌شناسان ثابت شده است که سرمایه اجتماعی یکی از شاخص‌های رشد و توسعه جوامع به شمار می‌آید و در غیاب آن، پیمودن راه توسعه دشوار می‌شود. توسعه روستایی به عنوان یکی از ابعاد توسعه، با شیوه زندگی افراد یک جامعه، پیوند تنگاتنگی دارد و به دنبال ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی یک جامعه است که برای تحقق آن نیز شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی مورد نیاز می‌باشد. توسعه روستایی عبارت است از ارتقای سطح زندگی افراد از ابعاد مختلف در جهت دستیابی همه ساکنان به زندگی بهتر که لازمه تحقق آن، می‌تواند شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی باشد.

سرمایه اجتماعی ابعاد مختلفی دارد که تحلیل و شناخت آنها می‌تواند در ارائه راهکارهای لازم در جهت بالابردن ابعاد مختلف توسعه روستایی همچون: توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مؤثر باشد؛ لذا با توجه به اهمیت و ضرورت بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی، در این پژوهش به تحلیل و بررسی ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی؛ همچون: اعتماد، انسجام، مشارکت، تعامل و آگاهی اجتماعی به عنوان متغیرهای مستقل و رابطه آنها با توسعه روستایی در بین روستاییان روستاهای شهرستان ایلام به عنوان متغیر وابسته پرداخته شد.

نتایج این تحقیق، نشان‌دهنده رابطه مثبت، مستقیم و معنادار بین تمامی متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش است؛ بدین صورت که هر چه میزان اعتماد اجتماعی ($P=0/35$)، انسجام اجتماعی ($P=0/31$)، مشارکت اجتماعی ($P=0/42$)، آگاهی اجتماعی ($P=0/23$) و تعامل اجتماعی ($P=0/17$) در بین شهروندان بیشتر باشد، تحقق توسعه روستایی، بیشتر امکان‌پذیر می‌شود. در این میان، بیشترین شدت همبستگی با توسعه روستایی را متغیر مشارکت اجتماعی و کمترین شدت همبستگی را متغیر تعامل اجتماعی دارد؛ همچنین بین میزان کل سرمایه اجتماعی ($P=0/30$) و توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان ارتباط وجود دارد.

یافته‌های پژوهش حاضر مبنی بر ارتباط بین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی با یافته‌های پژوهش‌های غفاری (۱۳۸۰)، میری (۱۳۸۹)، فالک و پاتریک (۱۹۹۹)، اوبراین (۲۰۰۰) و پومکاو (۲۰۰۶) همخوانی دارد. هر کدام از پژوهش‌های مذکور در یافته‌های خود به این نتیجه رسیدند که بین ابعاد سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی، ارتباط وجود دارد و نتایج آنها همانند نتایج پژوهش حاضر است؛ بنابراین مشاهده می‌شود که سرمایه اجتماعی تأثیر چشمگیری بر توسعه روستایی دارد و می‌تواند بر اعتماد‌پذیری و روحیه همکاری میان نیروهای انسانی برای رسیدن به اهداف اقتصادی جامعه تأثیر مثبت داشته باشد. سرمایه اجتماعی، ضمن شکل‌دهی به مجموعه قواعد و قوانین اخلاقی و رفتاری در مناطق روستایی، به رفتار افراد نیز شکل می‌دهد و کمک می‌کند تا سرمایه انسانی و سرمایه مادی و اقتصادی بتوانند با هم و در تعامل با یکدیگر، به رشد و پویایی دست یابند؛ همچنین با

استفاده از همانندی‌ها و همسانی‌های افراد روستا از جهات گوناگون، باعث ایجاد روحیه اعتماد متقابل، مشارکت و آگاهی می‌شود و در خدمت منافع اقتصادی قرار می‌گیرد و بستر و فضایی ایجاد می‌کند که ضمن کاهش هزینه‌های استفاده از نیروهای انسانی، تعامل بین آنها نیز افزایش یابد؛ در نتیجه باعث افزایش توسعه روستایی می‌شود.

با توجه به نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر، پیشنهادات زیر قابل بررسی است:

- توسعه امکانات فرهنگی و اجتماعی در سطح روستاها، جهت بالابردن روحیه تعاون و همکاری روستاییان به عنوان یکی از شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی که باعث انسجام، مشارکت، تعامل و اعتماد می‌شود.

- فعالیت رسانه‌های جمعی؛ به ویژه شبکه تلویزیونی استانی، جهت بالابردن سرمایه اجتماعی روستاییان.

- توسعه خدمات رفاهی برای روستاییان.

- ایجاد زمینه‌های لازم جهت افزایش مشارکت روستاییان؛ به ویژه مشارکت غیررسمی آنها در ابعاد مختلف توسعه روستایی.

- استفاده از برنامه‌ها و راهکارهایی که دیگر روستاهای توسعه یافته در راه توسعه خود به کار برده‌اند و پیاده کردن آنها مطابق با آداب و رسوم و سنن روستاهای مورد نظر.

- تقویت اعتماد، انسجام و تعامل اجتماعی با توجه به فرهنگ و آداب و رسوم روستا.

- تبادل اطلاعات بین نهادها، سازمان‌ها و گروه‌های دخیل در امر توسعه روستاها.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

- از کیا، مصطفی و غلامرضا غفاری؛ (۱۳۸۳)، توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، تهران: نی.
- استعلاجی، علیرضا؛ (۱۳۸۱)، «بررسی و تحلیل رویکردها و راهبردهای توسعه روستایی - ناحیه‌ای»، نشریه جهاد، سال ۲۲، شماره ۲۵۰، ۲۵۱ و ۲۵۲.
- افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین؛ (۱۳۸۸)، جایگاه توسعه در فرایند توسعه ملی، تهران: مؤسسه توسعه روستایی ایران.
- اکبری، امین؛ (۱۳۸۳)، نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت: بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی اجتماعی (مطالعه موردی: روستای فارسنج از توابع سقز)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی.
- پاتنام، روبرت؛ (۱۳۹۰)، دموکراسی و سنت‌های مدنی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
- تاجبخش، کیان؛ (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی و توسعه)، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: شیرازه.
- رحمانی، محمود و اسماعیل کاوسی؛ (۱۳۸۷)، اندازه‌گیری و مقایسه سرمایه اجتماعی در بخش‌های دولتی و خصوصی، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، معاونت پژوهشی دفتر گسترش تولید علم.
- سلمانی، محمد، فریده تقی‌پور، مهدی رمضان‌زاده، و زهرا جلیلی پروانه؛ (۱۳۸۹)، «بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی»، فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد شوشتر، سال چهارم، شماره ۱۱.
- شادی‌طلب، ژاله و فرشته ججتی کرمانی؛ (۱۳۸۷)، «فقر و سرمایه اجتماعی در جامعه روستایی»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۸.
- شارع‌پور، محمود و علی حسینی‌راد؛ (۱۳۸۷)، «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و مشارکت ورزشی (مطالعه موردی: دانشجویان ۱۵-۲۹ سال شهر بابل)، نشریه حرکت، شماره ۳۷.
- صفدری، مهدی، محمدحسین کریم و محمدرسول خسروی؛ (تابستان ۱۳۸۷)، «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی ایران»، فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق)، دوره ۵، شماره ۲.
- علیایی، محمدصادق؛ (۱۳۹۴)، «تحلیلی بر رویکرد مشارکت اجتماعی روستاییان در برنامه‌های توسعه پایدار روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران»، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، دوره هفتم، شماره ۳.
- غفاری، غلامرضا؛ (۱۳۸۰)، دولت و مشارکت اجتماعی روستاییان در کشورهای در حال توسعه با تأکید بر ایران، اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۳۵.
- فتحی، سروش و معصومه مطلق؛ (بهار ۱۳۸۹)، «رویکرد نظری بر توسعه پایدار روستایی مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات»، فصلنامه علمی- پژوهشی جغرافیای انسانی، سال دوم، شماره دوم.
- _____؛ (بهار ۱۳۹۱)، «تحلیلی بر نقش سرمایه اجتماعی بر توسعه روستایی»، فصلنامه علمی- پژوهشی جغرافیا، سال دوم، شماره ۲.
- قلفی، محمودوحید؛ (بهار ۱۳۸۴)، «نمایه مقالات»، اقتصادی کشاورزی و توسعه، شماره ۴۹.
- ماجدی، سیدمسعود و عبدالعلی لهسایی‌زاده؛ (۱۳۸۵)، «بررسی رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای، سرمایه اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی»، فصلنامه روستا و توسعه، سال نهم، شماره ۴.
- محسنی تبریزی، علیرضا و مریم آقامحسنی؛ (پاییز و زمستان ۱۳۸۹)، «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری (مورد پژوهی: شهر محلات)»، مدیریت شهری، شماره ۲۶.
- مطیعی لنگرودی، سیدحسین، سیدمرتضی نوربخش و محمد اکبرپور سراسکانرود؛ (۱۳۹۱)، «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی (مطالعه موردی: روستای خورجستان از توابع بخش مرکزی شهرستان هشتروند)»، همایش ملی توسعه روستایی.
- موسوی، میرنجف، حکیمه قنبری و خالد اسماعیل‌زاده؛ (تابستان ۱۳۹۱)، «تحلیل فضایی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری (نمونه مورد مطالعه: شهرهای استان آذربایجان غربی)»، جغرافیا و توسعه، شماره ۲۷.
- میری، غلامرضا؛ (بهار و تابستان ۱۳۸۹)، «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی (مطالعه موردی: منطقه پشت آب سیستان)»، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۴.
- ناطق‌پور، محمدجواد و سیداحمد فیروزآبادی؛ (۱۳۸۴)، «سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۴.

(ب) انگلیسی

- Adam, Frane and Roncevic, Borut (2003), Social capital: recent debates and research trends. Social Science Information, 183-155 :42.
- Escap (1996) Shoving the way: Methodologies for successful Rural poverty Alleviation projects, Economic and Social Commission for Asia and Pacific, Bangkok.
- Falk, Ian and Kilpatrick, Sue (1999), what is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community. University of Tasmania, Australia.
- Field, J. (2003), Social capital. London: Routledge.
- Garip, Filizm (2007) from migrant social capital to community development: A relational account of migration, remittances and inequity, Ph.D., Princeton University, 2007, 199 pages.
- Grootaert, C.,)1999(, «Social capital, household welfare, and poverty in Indonesia.» Local Level Institutions Study, Working Paper No. 6, Social Development, World Bank, Washington D.C.
- Isham, J. and S. Kahkonen (1999). What determines the effectiveness of community- Based water projects? Evidence from central Java, Indonesia on Demand Responsiveness, Service Rules, and social capital, social capital initiative working paper, Washington, DC, The World Bank, No. 14. Mujery, M. (1997). Planning rural development, Rural Development International Workshop, 13-9 April, FAO.
- Mujery, M. (1997). Planning rural development, Rural Development International Workshop, 13-9 April, FAO.
- Narayan, Deepa and Bridge, Pritchett. (1999). Cents and Sociability: Household Income and Social Capital in Rural Tanzania. Policy Research Working Paper 1796. World Bank, Social Development Department and Development Research Group, Washington, D.C.
- Narayan, Deepa and Pritchett, Lant (2000) Social Capital: Evidence and Implications. In Dasgupta, P., Serageldin, I. (Eds.) Social Capital: A Multifaceted Perspective. The World Bank, Washington D.C, pp. 295-269.
- O'Brien, David (2000) Social Capital and Community Development in Rural Russia. (<http://poverty.worldbank.org>).
- Poomkaew, P., (2006), Leadership, Social capital and community development in rural Thailand, PhD Thesis in University of York, UK. 105, no.1.
- Putnam, R. (2000) Social Capital: Measurement and Consequences Kennedy School of Government, Harvard University. [Http://www.Oecd.Org/Cer/Obj I](http://www.Oecd.Org/Cer/Obj I)
- Sisaman, M. (2000), "Two concepts of social capital: Bourdieu vs. Putnam". Paper Presented at ISTR Fourth International Conference. Dublin, Ireland.